

POZDRAV JEDNOM POBEĐENOM EVROPEJCU

Uz 20-godišnjicu smrti Stefana Zweiga

Uputiti pozdrav Stefanu Zweigu makar i dve decenije posle njegove dobrovoljne smrti, predstavlja za mene iskupljenje jedne davne obaveze, ali istovremeno i duga jedne čitave generacije drugova iz mladosti.

U prvim godinama posle završetka prošlog rata, pojava Zweigove autobiografije „Svet jučerašnjice“¹ stavila je povest njegovog života i podsećanje na njegovo delo ponovo u žižu interesovanja miliona čitalaca širom sveta. Nešto kasnije, desetogodišnjica njegove smrti bila je obeležena brojnim napisima, dvema biografijama

i obimnom edicijom „Veliki Evropejac Stefan Zweig“² koja predstavlja impozantan zbornik odavanja počasti, kako po broju priloga, tako i po značaju njihovih autora. U toj spomenici ocenu Zweiga kao stvaraoca i čoveka, požrtvovanog prijatelja i stimulatora drugih, naročito mladih književnih radnika, dali su između ostalih i tako krupni pisci našeg vremena kao što su Thomas Mann, Franz Werfel, Jules Romain i Herman Kesten. U mnogim od tih članaka dominira pokušaj traženja motiva koji su doveli do njegovog samoubistva. Prilozi nekih, nama manje poznatih, autora

¹ „Die Welt von gestern. Erinnerungen eines Europäers“. B. Fischer, Verlag, Wien, 1948. Ova je knjiga prevedena i kod nas.

² Der grosse Europäer Stefan Zweig. Kindler Verlag, München, 1956.

kao što su Ernst Feder i prva Zweigova žena Friderike Maria Zweig, naročito se ističu podacima i detaljima iz poslednjih meseci i dana života ovog istaknutog pisca i osvedočenog humaniste, koji je u svom brazilskom egzilu podlegao pritisku psihičkog tereta emigracije i pesimističke ocene ishoda ratnog rvanja. Zweig, međutim, nije bio jedini, nego samo jedan od mnogih književnika-emigranata koji su u periodu nacizma i rata svojom voljom pošli, pobjegli u smrt. Ali Zweigov očajnički korak daleko je jače i šire odjeknuo nego na pr. tragični kraj Kurta Tucholskog, Ernsta Tollera i Waltera Hasenclevera. To se može objasniti Zweigovom neobičnom popularnosti, nekim okolnostima njegovog kraja kao i činjenicom da je za sobom ostavio pismo koje je posle rata doživelo širok publicitet. Ono je i bilo zamišljeno i formulisano kao poruka ne samo prijateljima, nego i svetskoj javnosti:

„Pre no što slobodnom odlukom i potpuno svestan napuštam život, osećam obavezu da ispunim jednu poslednju dužnost: da od srca zahvalim ovoj divnoj zemlji Brazilu, koja je meni i mom radu pružila tako dobar i tako gostoljubiv predah. Svakog sam dana sve više naučio da volim ovu zemlju i nigde ne bih radije ponovo iz temelja izgradio svoj život, pošto je za mene propao svet mog sopstvenog jezika, a moja duhovna domovina Evropa uništava samu sebe. Ali posle šezdesete godine trebalo bi posebno mnogo snage da se još jednom započne sasvim iznova. A moja je iscrpljena dugim godinama beskućnog lutanja. Zbog toga smatram da je bolje pravovremeno i uspravno završiti jedan život kojem je duhovni rad uvek bio najčistija radost, a lična sloboda najdragocenije blago ovog sveta.

*Pozdravljam sve svoje prijatelje! Neka bar oni još vide sva-
nuće posle duge noći! Ja, suviše nestrpljiv, odlazim pre njih.”*

Stefan Zweig

Petropolis, 22. II 1942.

Tekst ove poruke, ali još više njen povod, bili su predmet mnogih komentara, izuzetno povlađivanja, a gotovo uvek kritika i osuda. Najbrojniji su bili glasovi onih koji su ovaj čin gorde kapi-tulacije ocenili kao polaganje oružja u toku najžešće borbe, u da-nima kada je Zweigov glas mogao da bude od velikog moralnog uticaja, kako je to u punoj meri bio u godinama prvog svetskog rata, kada je s Romainom Rollandom i njegovim istomišljenicima uporno i militantno ustao i dosledno ustrajao u negiranju rata kao takvog i suprotstavio se raspirivanju šovinizma, naročito u svojoj užoj domovini Austriji. Tada je mladi Zweig bio svestan dezertier u redove borbenih pacifista i graditelja jedne duhovne internacionale. Ovog puta, zreli ali premoreni i uplašeni majstor pokleknuo

je i ponovo dezertirao — ali u jednu posve drugu negaciju borbe, u negaciju sopstvenog života. Pri tome njegov očajnički korak nije mogao da bude od koristi onima koji su ustrajali na vidljivim i nevidljivim frontovima suprotstavljanja varvarstvu i uništavanju. On nije odjeknuo kao protest protiv tiranije — nego kao neočekivani poraz njenih protivnika! Zweigovo uništenje samog sebe (u čemu ga je pratila njegova druga žena), imao je karakter rešavanja samo ličnih pitanja. Na terazije moralne bitke protiv fašizma, koja je uvek imala i svoje materijalne, u kategorijama oružanog obračuna izražene reperkusije, bačen je teg na stranu neprijatelja. Gospodari „Trećeg rajha“ bučno su zabeležili ovaj događaj kao svoju pobedu.

Kako je već učinjeno mnogo, i suviše, pokušaja da se analizira i objasni, opravda ili anatemiše ovo Zweigovo napuštanje bojišta, ja ovde ne želim da se pridružim ovoj diskusiji. Ona još nije završena i verovatno će ostati otvorena i aktuelna dogod se Zweig bude čitao i dok se o njemu bude pisalo i raspravljalo. Moja je jedina namera da pokušam, evocirajući lična sećanja i doživljavanja, da dam jedan subjektivan, ali ne i izuzetan, prikaz kako su mladi ljudi Evrope između dva rata upoznawali i proživljavali Zweiga, kojem ni njegovi najstroži savremeni kritičari ne mogu da odreknu da je bio plemenit čovek, strastan humanista i majstorski stvaralac lepog.

*

Kao učenik petog ili šestog razreda gimnazije, marljivo obilazeći zagrebačke antikvarnice koje su tada bile brojne (iako često smeštene samo na kolica ili ulični štand), otkrio sam prviput za sebe Zweiga. Privukao me naslov jedne od njegovih najlepših legendi, „Oči večnog brata“, indijske hronike o čoveku koji je tek kroz mnoga iskušenja došao do saznanja da ne može da utekne od aktivnog učestvovanja u životu, među ljudima, koji je uvideo da već samo njegovo postojanje uslovljava i njegovu, makar i neželjenu, angažovanost.

Kad sam svom starijem prijatelju dr Šalomu Freiburgeru govorio o toj knjizi i „poznanstvu“ s Zweigom, on mi je pozajmio „Prvi doživljaj“ jedan od tomova čuvene novelističke trilogije „Lanac“, iz koje je novela „Amok“ doživela najveći svetski uspeh, i s nekim od njegovih kasnijih biografskih romana (Fouché, Marija Antoaneta, Erazmo Roterdamski) postala upravo sinonim svog autora. Sledilo je moje sve veće interesovanje za ovog majstora pera i za njegova dela. Oduševljavao sam se ostalim njegovim antologijskim novelama kao što su „Dvadesetčetiri časova iz života jedne žene“, esejima o klasičnim književnicima iz trilogije „Graditelji sveta“, a naročito istorijskim minijaturama „Zvezdani časovi čovečanstva“. Ove su knjige išle od ruke do ruke u našem krugu

naprednih jevrejskih omladinaca. Neke Zweigove ličnosti i situacije, opisi i izrazi, postali su sastavni deo naših razgovora i našeg svakodnevnog rečnika. Oduševljenje je, u onim godinama našeg političkog sazrevanja i ideološke radikalizacije dobilo dalji podsticaj lektiranjem antiratne drame „Jeremija” i pripovetke „Prisilba”. Kada sam u leto 1931. na logorovanju jevrejske omladine u Gozd Martuljku održao predavanja o tri istaknuta moderna književnika jevrejskog porekla: o Zweigu, Werfelu i Saltenu, veliki Evropejac sa Kapuzinerberga u Salzburgu i svetski građanin (koliko se to u njegovom slučaju pokazalo beskorisnim u nemilosrdnim godinama Hitlerovog uspona i osvajanja!) bio je obrađen sa posebnom ljubavi.

Zato ni za koga iz našeg kruga nije bilo iznenađenje, niti je ocenjeno kao neskromnost, što sam kao dalji korak u tom kultu Zweiga, koji nije bio usamljena pojava u mladoj i starijoj generaciji onog vremena, — kao sedmoškolac osetio potrebu i imao smelost da o autoru „Izlečenja duhom” napišem jedan mali, skromni esej povodom njegovog 50-tog rođendana. Objavio ga je „Hanoar”³ časopis Saveza jevrejskih omladinskih udruženja Jugoslavije, a ja sam ga, popraćenog prevodom, poslao slavljeniku. Ni danas možda nije nezanimljivo podsetiti na neka mesta tog članka, pogotovo što je „Hanoar” posle ratnih devastacija postao prava retkost. Citiraću⁴ ovde samo neke odlomke mog publicističkog prvenca, koji mogu da ilustruju kako smo onda gledali na ulogu Stefana Zweiga u evropskoj kulturi.

„... stojimo pred velikim čovekom, svesnim... cilja svog rada. Zweig je borac; on traži rušenje konvencionalnih okova, oslobođenje svih osećanja... nagona koji u nama ključaju potisnuti... On je istraživalac duše. Duboko ulazi njegovo oko u ponore našeg unutrašnjeg zbivanja...; tu otkriva uvek nove kuteve... diže ih na svetlost jave... jezikom gordim poput prorokovog. Uzdizanje nad lokalnosti, potreba za prostranstvima kretanja... shvatanje i isticanje potreba zajedničkih svim narodima, učinili su da se Zweig sme nazvati pesnikom Evrope... Ta njegova nadnarodnost jedan je od glavnih stubova njegove visine i snage. To objašnjava veliku rasprostranjenost njegovih knjiga i neće biti čudno što ga podjednako čitaju u SAD i u Sovjetskom Savezu, gde su mu, s predgovorom Maksima Gorkog, izdali sabrana dela”.

„Njegovu veliku skromnost i požrtvovanu ljubav prema ljudima dokazuje i činjenica da se u svojim najboljim godinama odrekao sopstvenog stvaralaštva i s oduševljenjem prevodio i izdavao mnoge pesnike (Verhaerena, Verlainea i druge)”.

³ God. 1931, br. 3—4, str. 103—104.

⁴ Citati su transkribovani na srpski.

„Iako se Zweigovo jevrejstvo može naslutiti u tome što se u momentima najvećeg oduševljenja nekim idejama inspirisao biblijom („Jeremija”, „Rahela se raspravlja s bogom”) i time dao jevrejstvu dela neobične vrednosti, iako je i sam o svom jevrejstvu dao pozitivne izjave... jevrejski momenat u njegovom delu nije primaran. Kad sam za to tražio objašnjenje, našao sam ga u samoj Zweigovoj univerzalnosti koja nastoji da prevazilazi granice religije i narodnosti. Najbliži je Zweig nama, omladini... On nas oduševljava dajući u svojim delima ono što je naše ili nama vrlo blisko, on nas dobro poznaje, zna naše potrebe... ukazujući na nove načine posmatranja i tumačenja čovekovih postupaka, pomaže nam u našem vaspitnom radu. Verujem da mu je jasno da smo mi najbolje tle za setvu njegovih misli i nastojanja za lepšim i slobodnijim životom”.

Posle kratke analize njegovih najznačajnijih knjiga, članak završava sledećim rečenicama:

„Iako mnoga njegova dela deluju na nas kao provala vulkana, ona, začudo, u nama ne izazivaju smetenost niti ostavljaju razdor. Tome je uzrok ono tiho i nenametljivo što živi u njegovim delima: sređenost njegove stvaralačke psihe, plodovi životnog iskustva i shvatanje svega što živi i oseća. Stefan Zweig je jedan od onih književnika kojima je jasno da nije dovoljno samo proskribovati dijagnozu jednog doba i bolno razrivati rane koje čekaju da budu lečene. Zweig, taj svetli čovek i pesnik je svestan da i on treba da učestvuje u zidanju nove zgrade na zgarištu generacija i da da svoj doprinos delu preokreta i obnove”.

Zweigovu repliku, pismo koje mi je uputio nekoliko nedelja kasnije, objavljujem u celosti, kao karakterističan primer s koliko topline je taj svetski književnik, tada na vrhu svoje slave i najviše preveden, umeo da se obraća i posve nepoznatom mladom čoveku. Ono je istovremeno i rečit dokaz njegovog progresivnog i čovekoljubivog stava, a u retrospektivi njegovog života još jedan prilog više tezi da on nije bio samo tanani esteta i platonski, romantičarski idealista, nego i stvarno angažovan pisac, svestan svoje uloge i potrebe da doprinese ostvarenju jednog boljeg sveta.

Salzburg
Kapuzinerberg 5
2. aprila 1932.

Dragi gospodine Levntal!

Dopustite mi da Vam od sveg srca zahvalim na članku koji ste posvetili mom radu. Ja sam istovremeno postišen i obradovan,

SALZBURG
KAPUZINERBERG 1

am 2. April 1932.

Lieber Herr Löwental!

• Lassen Sie sich von ganzem Herzen für den Aufsatz danken, den Sie meiner Arbeit gewidmet haben. Ich selbst bin gleichzeitig beschämt und erfreut, wenn ich von jungen Leuten den Anteil an meiner Arbeit fühle. Beschämt, weil ich das Gefühl habe, dass man heute noch intensiver, noch leidenschaftlicher an einem Aufbau des gegenseitigen Vertrauens mitwirken müsste und doch erfreut im Zusammenhang mit der kommenden Generation zu stehen, der die eigentliche Aufgabe zufällt, den Schutz des Zusammenbruchs abzuräumen den wir ihr hinterlassen haben. Ein Kleines stimmt nicht in dem Aufsatz, nämlich dass Arnold Zweig mein Bruder ist. Wir sind kaum verwandt, stehen aber in guter Gemeinschaft zusammen. Doch dieses Detail ist unwesentlich gegenüber Ihrem so warmen und herzlichen Erfassen, das mich wirklich gerührt und beglückt hat.

Mit dem herzlichsten Dank und in aufrichtiger
Gesinnung, Ihr

Arnold Zweig

kad osetim da se mladi ljudi interesuju za moje stvaranje. Postiđen, jer osećam da bi danas još intenzivnije, još strastvenije trebalo učestvovati u izgradnji međusobnog poverenja, a ipak radostan što sam povezan s generacijom koja dolazi i kojoj u punoj meri pripada dužnost da raskrči ruševine sloma koje smo joj mi ostavili. Jedna sitnica u Vašem članku nije tačna, a to je da je Arnold Zweig moj brat. Mi jedva da smo u srodstvu, ali između nas postoji prisno drugarstvo. No taj detalj je beznačajan u poređenju s Vašim toliko toplim i srdačnim razumevanjem, koje me je zaista dirnulo i usrećilo.

S najsrdačnijom zahvalnošću i s iskrenim osećanjima

Vaš Stefan Zweig

Ne ulazeći u ocenu vrednosti i trajnosti Zweigovog literarnog doprinosa⁵, koja je danas kontraverzalna, ni u istraživanje faktora koji su usloveli njegovu nekadašnju svetsku slavu, izvanredno širok i snažaj uticaj, — ja sam ovom prilikom i na ovom mestu samo hteo da evociram uspomene na ovog neobičnog pisca i čoveka, na jednog od idola naše adolescencije kome svakako treba da budemo na mnogočemu blagodarni. Na intenzivnijem prilaženju pitanjima čovekove sudbine i ličnosti, na boljem poznavanju i razumevanju nekih ključnih istorijskih neimara i događaja, na podsticaju da se još više interesujemo za savremene pravce dubinske psihologije. Ali što je važnije, vrednije, presudnije i trajnije — na idejnom uticaju koji je jačao i potvrđivao naš stav revolta protiv filistarske učmalosti i buržoaskog nazadnjaštva, protiv uskogrudnih i šovinističkih tendencija, a za jedno široko, univerzalno sporazumevanje među ljudima raznih puti, jezika i pogleda na svet.

Stefan Zweig je svojim delom, svojim stavovima i idejama obogatio našu mladost i ostavio trajan trag u sazrevanju našeg shvaćanja sveta i života. Zato mu zahvaljujemo i zato ga pozdravljamo. Zbog svoje bolećivo osetljive prirode i, pored brojnih prijatelja, intimne izolovanosti, za kataklizmu rata nedovoljno izoštrene i otporne političke orijentacije, obeshrabren i uticajima iz sfere svog porodičnog života i ometanog stvaralaštva, Zweig nije imao snage da kao jedan drugi veliki izbeglica nemačke kulture, kao njegov prijatelj i poštovalac Thomas Mann, učini presudni korak „iz zaštićene pozadine na otvoreni front”⁶ i uključi se u neposrednu, aktivnu borbu slobodarskog tabora na barikadama na kojima se rešavala sudbina jednog odlučujućeg svetskog rata. Zato ga pozdravljamo, ali i ža-

⁵ Kod nas su o Zweigu poslednjih godina pisali M. Mojašević, (Brazda, 1950, 3, 213—255), A. Tišma (pogovor zbirci „Novele”, izd. Matice Srpske, Novi Sad, 1951) i drugi, obično u okviru izdanja Zweigovih prevoda.

⁶ Članak pod ovim naslovom (a pod pseudonimom Leon Bornik) posvećen Mannovoj političkoj aktivaciji, objavio sam pre rata u zagrebačkom levičarskom časopisu „Književnik”.

limo za njim kao za *pobedenim* Evropejcem koji je pre vremena napustio arenu i nije dočekao „svanuće”, jer je bio „suviše nestrpljiv”. Da je ustrajao i dočekao kraj ratnih događaja, ubrzo bi uvideo svu nesigurnost i sve suprotnosti tog „svanuća”. Ali upravo u tom nastavku ratovanja — i pored toga što su umukli topovi — u kojem se s nesmanjenom opasnosti i žestinom vodi rat protiv pretnji jednog ponovnog, ali zaista i „poslednjeg” rata, na velikom gradilištu trajnog izmirenja u porodici naroda, koje se može ostvariti samo poverenjem i boljim međusobnim poznavanjem i razumevanjem, elegantni građanski Erazmo našeg doba, makar već i sede kose, bio bi sigurno potreban i koristan, dobrodošao i cenjen učesnik.